

Ne možemo, razume se, davati, makar i najsumarniji, popis i pregled brojnih Radovićevih analiza i rešenja u jednom novinskom prikazu. Ali, primera radi, navešćemo njegovo tumačenje poznatog stava Laze Kostića u pogledu davanja prvenstva helenskej nad latinskom poezijom. Radović najpre postavlja ovo pitanje: »Da li je čovek koji je na latinskom pisao i branio doktorat pravnih i političkih nauka u Budimpešti mogao biti neupućen u latinske pesnike i neosetljiv za njihove draži?« (str. 53). Odgovarajući na to pitanje, Radović nam pokazuje i dokazuje da je Kostić, u stvari, bolje poznao latinski nego grčki, da je mnogo češće i mnogo više citirao latinske (Horacija i druge), a ne grčke pisce, i da je prasnije znao Horacije, Vergilija i Ovidija nego Homera, Pindara i Sapfu. Pa otkuda onda činjenica da je Kostić hvalio Homera i Helene, prevodio »Ilijadu«, a kudio i napadao Vergilijevu »Eneidu«? Razloge za to Radović nalazi u paradoksalnoj prirodi Kostićevoj, u tome da je postojao »jedan deklarativan« Kostić i jedan »skriveni« Kostić. Onaj »deklarativni« bio je protiv latinskog i germanskog osvajačkog duha – Kostić je u svome članku »Gete i njegova narodna svijest« (1885) nepovoljno pisao o nekim stranama Geteove ličnosti – i protiv naglašenog kulta latinskih pisaca kao glavnih oslonaca klasicističke doktrine. Međutim, »skriveni« Kostić je na mnogo mesta citirao Horacija, Ovidija i Vergilija; čitao sa zadovoljstvom Terencija i Plauta; uzdizao Juyenala kao satiričara (str. 53–66).

Slična je elaboracija učinjena i sa Kostićevim afinitetima za dva »vajmarska dioskura«, za Šilera i Getea. Pozivajući se na sećanje Kostićevog učenika, kasnijeg profesora Jovana Grčića o tome da je Šiler bio »ljubimac Kostićev«, Radović je nastojao da objasni Grčićeve reči o Kostićevom tumačenju Šilerove poeme »Das eleusische Fest« – »reč po reč«, i sa jezičkog i sa stvarnoga gledišta, kao postavku Vilhelma fon Humbolta o jeziku kao nosiocu nacionalnog identiteta, što je Kostić primenio i u svojoj raspravi »Osnova lepote u svetu«, kada je tvrdio da se »narodni pogled na svet ogleda u reči kojim je pradu narodni krstio star stih koji se gleda« (str. 161). Reč je tu o Kostićevom tumačenju da je kod starih Slovena reč »svetost« označavala i »svetlost i svet, iz čega se izvodi postavka da »tek svetlost čini svet svetom«.

Još neposredniji je Šilerov primer u uvodnom stihu pesme »Santa Maria della Salute«:

Oprosti, majko sveta, oprosti...

gde ovo »majko sveta« treba shvatiti u smislu »mater mundi«, a ne »mater gloriosa«, što Radović takođe izvodi iz Šilerove poeme »Das eleusische Fest«, u kojoj Šiler »peva himnu Cereri, boginji plodnosti i semena, majci čovečnosti i civilizovanog sveta« (»die beglückende Mutter der Welt«) (str. 163-167). Šilera nalazimo i u Kostićevu shvatanju o tragičnosti lepote (»lepota je kobna«), kao i u Kostićevoj polemici sa Svetozarom Markovićem, u kojoj mu je »krunski sudok« upravio Šiler i Šilerovo shvatanje istorijske drame (str. 168, 172, 175-179). I na dosta drugih mesta Radović ukazuje na Šilera kao na inspirativni izvor mnogih Kostićevih stavova i stihova, što je u literaturi o Kostiću prvi put tako ubedljivo pokazano i dokumentovano.

Što se tiče Getea, bez obzira na Kostićevo trenutno »negativno« mišljenje o Geteu kao nacionalnom bardu, izrečeno u raspravi »Gete i njegova narodna svijest« (1885), Radović izričito naglašava da se »Geteova uticaja Kostić nikad nije mogao sasvim osloboditi« (str. 191). Na brojnim primerima se to i pokazuje: za pesmu »Među javom i med snom«; za proces pesničkog stvaranja, za dve vrste zanosa; za političku poeziju, za dihotomiju: »slavuj-zmaj«; za nedramski karakter »Fausta« i slično (str. 188-216).

S tim u vezi valja istaći veliki čitalački trud Radovićev: on će pretražiti zbirke konkordanci (Goethe-Konkordanz) ili pesničkih slika, ili će i sam prekopati zbirke Geteovih, ili Šilerovih, stihova da bi pronašao i tačno citirao neki njihov stih i pokazao kako je i tu Kostić bio veliki znalac i »pamtio«: neka i nije uvek tačno zapamtio svaku reč, on je zapamtio smisao i udarnu reč (primer za Mefistofelov savet u »Ir-Faustu«, str. 211-212). Takav trud će ispoljiti i kod drugih pesnika i teoretičara poezije; u najvećem broju slučajeva, taj će se višestruko isplatiti. Tako, na primer, čitajući Igoovu studiju o Šekspiru, izdatu u Parizu 1864. godine, Radović je otkrio brojna mesta koja pokazuju Kostićevo intenzivno čitanje te studije i preuzimanje mnogih stavova iz nje: o pojmu *genija*, o »romantičarskom helenizmu«, o arhitekturi i poeziji, o »dvostrukosti« ljudske prirode itd. (str. 217-244).

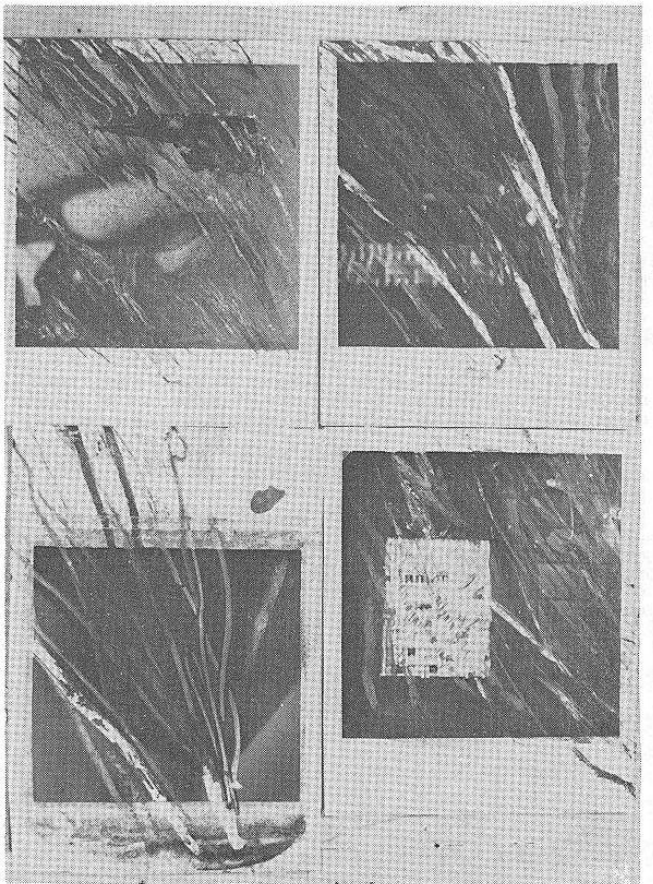
Očigledno, u Radovićevoj studiji ima puno podataka, mnoštvo asocijacija, na desetine i stotine pojedinačnih zapažanja. Ta zapažanja su često vrlo inventivna, obrazložena ponekad lucidna, tvrđepja uglavnom pouzdana i ubedljiva. Uz to, način na koji se vrši to uzbuđljivo putovanje u Kostićevim tragom takođe je zanimljiv i sugestivan: Radović ume da bude metaforičan i retoričan, ali u strogim granicama naučne provere i dokumentacije; on je ne samo »leporek« nego i »istinorek«.

Međutim, kao što obično biva, vrlina često otkrije i svoje naličje: težeći da bude što potpuniji, Radović je upadao u »klopku« nepovezanosti i parcijalnosti. Na početku ovog prikaza pomenuto moguće trojstvo naslova za ovu knjigu govori o nedovoljno jedinstvenoj koncepciji knjige. Po našem mišljenju, najbolji i najtačniji naslov za ovu knjigu bio je onaj koji je Radović imao kao naslov svoje doktorske disertacije: *Poetika Laze Kostića*. Obrazloženje koje je autor dao na kraju knjige o razlozima promene naslova, o skraćivanjima teksta i dopunama, nije nas uverilo u povoljni smisao ove promene; ako je to bio zahtev izdavača, onda je to još jedan dokaz neravnopravnog statusa autora naučnih studija u odnosu na izdavače. Jer, nas ne interesuje samo Kostićevo poznavanje svetske književnosti, što implicira sadašnji naslov knjige, nego i Kostićevo shvatanje poezije i Kostićevo stvaranje poezije na osnovi tog poznavanja. Radović je, razume se, nastojao da prikaže i ovaj drugi, važniji aspekt te problematike, ali ga je zahtev za pokazivanjem »panorame« Kostićevog poznavanja svetske književnosti neizbežno vukao na parcijalnost i nejedinstvenost.

S tim u vezi stoji i mogućnost trećeg naslova knjige: *Stvaralačka geneza pesme »Santa Maria della Salute«*. Radović je, pomenuli smo to napred, došao na inventivnu misao da ceo Kostićev pesnički rad sagleda kao pripremu za vrhunsku pesmu njegove poezije, pa i srpske poezije uopšte, za »Santa Maria della Salute«. Na mnogo mesta u svojoj knjizi on je navodio stihove iz rane Kostićeve poezije i misli iz Kostićevih traktata koji ukazuju na identičnost motiva, slika i stihova sa ovom njegovom »labudovom pesmom«. Ali o tome je govoreno na raznim mestima u knjizi i različitim povodima (str. 40-46, 88-92, 107, 114, 152, 163-168, 195, 205-6, 231, 236-7,

247-250, 308). Raspravljano je tu o problemu vremena kod Kostića (88-92), o spoju Istoka i Zapada u nekoj vrsti petrarkizma (107), o madonizmu (166), o inspiraciji i zanosu (195), o kosmičnosti, kosmičkoj duši (236-7), o problemu greha (308). A o svemu tome govoreno je i na drugim mestima u knjizi, povodom drugih pesama Kostićevih i povodom stavova iz njegovih predavanja i rasprava. Čini nam se da bi se postigla veća koherentnost da je raspravljanje kompozicijski grupisano po problemima, a ne po piscima. Recimo, pitanje »kosmičnosti« kod Kostića. Kosmičke, vasijske slike u svojoj poeziji ima Kostić od samih početaka pa do kraja svoga pevanja. Radović upravo počinje raspravljati o Kostićevoj poetici uvodnim odeljkom koji nosi naslov »Euforionov let u sazvežđe Orfejeve lire« i u kojem se citiraju stihovi iz Kostićeve pesme »Među zvezdama (Vilovanka)« (str. 15-23). »Vilovanka« je ispevana još 1872. godine. A pesma »Moja zvezda« napisana je još ranije, 1862, na samim počecima Kostićeva pevanja (»Letopis Matice srpske«, knj. 105, sv. 1, str. 141-144). I u jednoj i u drugoj pesmi kosmičke slike su već daleki nagoveštaj kosmičkog sudara zvezda u poslednjim stihovima »Santa Maria della Salute«. U pesmi »Moja zvezda« već imamo sliku kosmičke ledene pustinje: »Zar neće slade trenutak pasti / od sudbe puste večnoga leda/, kaži mi, zvezdo, kaži, bleđa«; u SMDS: »tim bi, što iz tog pogleda kresnu/, svih vasiona stopiia led«; »Moja zvezda«: »...Što se ne letiš s večnog puta,/ ne otkineš se od sunca silna,/ ne naletiš se na želju svoju,/ na želju svoju, Danicu zvezdu?« – u SMDS: »zvezdama ćemo pomerit pute/, suncima zasut seljenske sude«; – u »Moja zvezda«: »Naletiš se na svetle grudi/, Danice tvoje, željice žive/, o biser grudi raspršti se/, raspršti se, pa se prosuti/ s jedrine prozračnih grudi/ užeti sobom svetove puste,/ da pored tvoga žestokog plama/ i sunac svetlo pomrči tama«; – u SMDS: *Pomrča sunce*, večita stud./ gasnuše zvezde, raj u plač briznu/, smak sveta nastaje i strašni sud«. Ovakvih i sličnih kosmičkih slika ima Kostić i u drugim pesmama (»Sve što mi je rekla...«, »Stvaranje sveta«, »Danici«, »Zbogom, diko, pisaču ti«, »U Sremu«, »Ej, nesrečo, zemljo«, »Kolo«, »Pobri J. J.«, »Ej, ropski svete«, »U noći«, »Moj raj«, »Lice tvoje«, »O Šekspirovoj tristogodišnjici«, »Do pojasa«). Ovoliki broj pesama s kosmičkim slikama i motivima ukazuje na izuzetkan značaj »romantičarskog kosmizma« u poeziji Laze Kostića. Da je knjiga kompoziciono koncipirana po problemima, Radović bi, bez sumnje, bio kompletniji i koherentniji u otkrivanju ovog aspekta Kostićeve poetike.

Drugo pitanje o kojem bi se moglo diskutovati jeste Radovićevo naglašavanje razlike između ranije i kasnije faze Kostićeva pevanja. Ima u tome istine, naročito kada se posmatraju neki protivrečni stavovi Kostićevi u vezi sa nacionalnom i političkom tendencijom u poeziji (str. 197-199). Ali, čak i tu Kostić ima nepromenjeno shvatanje o »tendencioznosti« i »utilitarnosti« ili »angažovanosti« u poeziji: on je izraziti protivnik takve »angažovanosti«; i ako je i pevao rodoljubive pesme i pisao rodoljubivu i politički »angažovanu« dramu *Pera Segedinac*, on je i u njima ispoljio odlike svoga artizma i svoga poetskog zanosa. »Politička pesma« za njega je bila »rdava pesma« ne samo kada je pisao »Knjigu o Zmaju« (1902), nego i kada je upućivao svoju pesničku poslanicu tom istom Zmaju, punih četrdeset godina pre toga: »Pobri J. J.« (»Danica«, 1862, br. 30), o čemu i sam Kostić govori u »Knjizi o Zmaju«.

Isto tako za diskusiju je i Radovićevo tvrđenje da je Kostić bio daleko od zahteva za »perfekcionizam« i da mu je bio dalek parnasovski ideal »glatke lepote« jednog Eredije ili Lekont de Lila (str. 62). Nesumnjivo, stih Laze Kostića (jampski deseterac) i stih Eredijin (aleksandrinac) razlikuju se. Ali težnja ka »perfekciji« i te kako je postojala kod Kostića. O tome on govori na mnogim stranicama svoje »Knjige o Zmaju«. Parnasovska je i njegova težnja ka scijentizmu. Pre Vojislava Ilića on unosi u svoju poeziju teme i motive iz klasične starine ili iz Biblije. Njegovo proučavanje filozofije i estetike takode ukazuje na parnasizam. Uostalom, i sam Radović kasnije priznaje »Iarpurlartizam« Kostićev, doduše, u njegovim starijim godinama (str. 203), a na str. 245-6 govori se čak i o remboovsko-malarmeovskom *simbolizmu* kod Kostića. Sve to pokazuje da su parnasovsko-simboličke težnje bile prisutne i u teorijskim razmatranjima Kostićevim, kao i u njegovoj poeziji.

Od konkretnih napomena ili dopuna ukazali bismo na dve-tri. Pesma »Postanak pesme« nije ilustracija za Kostićevu misao da se pesma ne može ispevati bez pesničkog zanosa, *invita Minerva* (str. 192). Ta pesma je, u stvari, najbolji dokaz Kostićevog artističkog i metafizičkog shvatanja poezije. U njoj se izlaže proces metamorfoze ili »metempsihoze«, kako bi Kostić rekao, realne stvarnosti u poeziji. Zrak sunca – veli se u toj pesmi – pada kroz prozor, prelama se kroz dragi kamen »adidara« i pada u duginim bojama na zid. Taj zrak je zapalio pesnikovo srce, iz njega je »prosinuo« u dragi kamen oka pesnikove drage, i odatle se razasuo na list hartije, gde je zabeležen kao pesma:

»I netaće mu sunca,
al' trajaće taj cvet,
jer to je onaj nepovred,
što pesmom zove svet.«

Pesma je ispevana još 1863. godine (»Danica«, br. 39) i predstavlja najlepši primer fihteoovsko-šelingovske estetičke misli kod Kostića, pa je prava šteta što Radović nije obratio više pažnje na nju.

Druga dopuna ticala bi se izvora Kostićeve formulacije o umetnosti: »Svakolika veština, pa i pesništvo, svodi se na dve dijametralno uskosne sile, na *ovapućivanje misli* i na *ovamišljavanje puti*; sloga tih dveju sila zove se forma, oblik« (»Matica«, 1868). Radović smatra da se ova formulacija neposredno oslanja na jedan iskaz iz Šilerove estetike: »Es ist eine ganz andere Operation, *das Realistische zu idealisieren, als das Ideale zu realisieren*« (Šiler u jednom pismu iz 1798. godine) (str. 87). Nesumnjivo da se ona može povezati i sa ovim Šilerovim stavom, ali njena misao i njen hiazmatičan oblik upućuju na jedan iskaz Žana Paula Rihtera, koji je u svojoj »Estetici« (1804) dao ovu definiciju »vica« kao osnove umetnostičkog prevaziilaženja čovekove zemaljske ograničenosti: »Der bildliche Witz kann *entweder den Körper beselen, oder den Geist verkörpern*« (»Vorschule der Aesthetik«, 1804, 50, »Doppelzweig des bildlichen Witz«). U svakom slučaju, bez obzira na to odakle je Kostić preuzeo ovu formulaciju, vidi se da je on dobro poznao nemačku klasičnu filozofiju i estetiku, i da je umeo njihove formulacije pretočiti u samosvojan i originalan izraz.

Najzad, pomenimo i dihotomiju »zarnj-slavuj«, na kojoj je Kostić izgradio čitavu svoju koncepciju »Knjige o Zmaju«. Radović izvodi ovu Kostićevu metaforu – o zmaju koji je progutao slavuju – iz dva izvora: najpre iz Homerove »Odiseje«, iz skaske koju priča Odisej o tome »kako je krvavi zmaj prožderao osmoro vrapčića i vrabicu« (str. 162), a zatim iz jednog razgovora Getea s Ekermanom, u kojem Gete veli povodom Ulandovog ulaska u politiku: »Pazite samo, političar će progutati pesnika!« (str. 202). Ta metafora je sigurno literarnog porekla i svakako potiče iz mitologije. Nesumnjivo će se otkriti još neki izvor, koji bi i bliže bio podudaran s Kostićevom metaforom. Ali mi hoćemo da ukažemo i na jedan domaći izvor. Ravno 20 godina pre nego što će Laza Kostić održati svoje jubilarno predavanje o Zmaju, u kojem je prvi put javno formulisana ova teza o zmaju i slavuju, Jakov Ignjatović je 1879. godine, u jednom svom privatnom pismu Zmaju, zamerio ovome što se toliko angažuje u politici: »Zaš' si se pretvorio u Zmaja kad si mogao ostati Slavuj. Fino grlo je lepše neg' drapavo. Da sam nov sv. Đorje, oslobodio bih Slavuju iz kandži Zmajevih, da opet po starom zapeva« (Milan Šević, *Jedno Ignjatovićevo pismo Zmaju*, »Letopis M. S.«, knj. 258, 1909). Iz ovoga se vidi da je ovakva slikovita paralela o Zmaju postojala još mnogo ranije u boemskom društvu novosadskih književnika tih godina i da joj prvobitni tvorac možda i nije bio Laza Kostić, već Ignjatović ili ko drugi iz toga kruga.

Radovićevo knjiga predstavlja, dakle, značajan prilog proučavanju Laze Kostića. Posle Vinaverove knjige »Zanos i prkosi Laze Kostića« (1963), ovo je prva celovita studija koja govori o celokupnom pesničkom i kritičkom radu Kostićevom. Solidno zasnovana na dugotrajnim komparatističkim istraživanjima, pisana se lepim poznavanjem i Kostićevog dela i stranih književnosti, asocijativna i inspirativna, ona će značiti nezaobilazan priručnik za sve buduće istraživače Kostićevog dela. Njen autor se njome upisao u red najboljih proučavalaca ovog našeg značajnog pesnika XIX veka i sjajnog začeta-nika moderne poezije XX veka.

• Miodrag Radović: »Laza Kostić i svetska književnost«, »Delta Press«, 1984.

192 polja

Opređenje je sasvim nemoguće,
jer pri pomisli o njegovoj nužnosti
već me obilva žno.
Ne mogu se prilagoditi,
nisam kući ljubimac
i neću da postanem
ustogljeni birokrata,
koji poste deset godina
oseiti da mu pripada
pravo promerete.

Pohod nekog dalekog stoleća
nije doneo katarzu
i pukotine dobile
neslućene razmere
i uspravilo putnike povratnike
i ptice su uzavale
Molilo je prostranstvo
da ga donesu sa sobom
i ovetni zmaj
je gladio pepeljavog psa,
koji mu je zahajno ležao na dlanu,
stajao je samo
i čutke pomicao žutu
naduru svetiljku večnosti,
urezala brazde u plamen
i hlela je da bude svetiljka večnosti,
pesme pokvarenih gornja,
koje su popadale i saznanja, da pohod
nije doneo spasenje.

Rastegnuta fasada
uplakanih devica
na razrez utical
a delovi rečenica
su tako rečenica
da se njihova imena
imena plašljivo skrivaju
pod potporniima
koji nesigurno skrivaju
logičnog a na njihovu
upravo zaleću
nemotne veštice,
čija je miadost viona
samo iz njihovih kštenica

Izgubio sam dan
možda je to bio dan ljubavi,
možda je to bio dan
možda je to bio dan
nepianske propasti
nemogih jadikujućih duša,
možda je to bio dan,
kada se niko neće sećati,
možda je to bio dan
kada je neko napisao pesmu
uplakanim majkama,
čiji sinovi su se vratili
u limenkama,
možda je to bio dan
kada se niko nije usudio da se glasno smeje,
izgubio sam dan,
možda je to bio dan,
kada je neko opljačkao banku
i odneo pare svojoj sestri,
koja je s njima nahranila svinje
izgubio sam dan
kada je zaleto možda sijalo sunce.

TREMENS
TETETIS
TAVOR
TEGOBE
TRIPER
TABAK
TRACNICE
UŠKA I VOZ

DAJMO BRATA GLUPOSTI,
JER JEDINCI SU PRETENCIOZNI!
Sa slovenačkog prevela
Biljana Ivičić-Tomić

Tugomir Zaletel rođen 1954. god. u Ljubljani. Dobitnik je »Goranove nagrade« za mlade pesnike, za 1984.

DAN KAD JE OPLJAČ-
KANA BANKA tugomir zaletel